

KİŞAŞ-I ENBİYÂ'DAN ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNİN SÖZVARLIĞINA KATKILAR III

Emine YILMAZ*

Nurettin DEMİR*

Özet

Eski Anadolu Türkçesinin en hacimli metinlerinden biri olan 14. yüzyıla ait Kışaş-ı Enbiyâ'nın yayıma hazırlamış olduğumuz Türk Dil Kurumu nüshasının zengin sözvarlığı daha önce yayımladığımız iki makaleye konu olmuştu. Bu üçüncü makalede de yine Türk Dil Kurumu nüshasında yer alan ses, anlam ve yapı açılarından Eski Anadolu Türkçesinin sözvarlığına katkıda bulunacağını düşündüğümüz altı veri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Eski Anadolu Türkçesi, Kışaş-ı Enbiyâ, sözlükçülük, Tarama Sözlüğü.

* Prof.Dr. Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü.

e-posta: eminey@hacettepe.edu.tr

* Prof.Dr. Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü.

e-posta: nurettindemir64@gmail.com

**ADDITIONS TO VOCABULARY OF OLD ANATOLIAN TURKISH
FROM QISAS-I ENBİYA**

Abstract

One of the most important manuscripts of 14 century Old Anatolian Turkish is Qisas-ı Enbiya, which is served by the copy Turkish Languages Association and we edited and published in 2013. We investigated previously in two studies the rich unusual vocabulary of this copy of manuscripts. This is the third article in the issue of vocabulary of the Turkish Linguistic Society copy of Qisas-ı Enbiya. We deal here with phonology, structure and semantic of six more word. These words will contribute to undiscovered or rare vocabulary of Old Anatolian Turkish.

Key words: *Old Anatolian Turkish, Qisas-i Enbiya, Lexicology, Historical Lexicon of Turkish*

Şa‘lebî'nin *Kitābu ‘arā’isi’l-mecālis fi kışaşı’l-enbiyā’* adlı eseri değişik tarihlerde Türkçeye çevrilmiştir. 14. yüzyılda, Aydınogulları döneminden kalan Türk Dil Kurumu nüshası çevirilerin en eskisidir. *Kısas-ı Enbiya, Türk Dil Kurumu Nüshası, Metin-Sözlük-Dizin, Notlar* adıyla yayına hazırlanmış olduğumuz 954 sayfalık bu nüshanın son derece zengin ve ilginç olan sözvarlığı Bursa, Manisa, Bağdadlı, Marmara ve İzniki nüshalarıyla da karşılaştırılmış ve bunların Eski Anadolu Türkçesinin sözvarlığına katkı olarak nitelenebilecek kimi örnekleri daha önce iki makaleye konu edilmiştir (Yılmaz-Demir 2009a, 2010). Bu makalelerde farklı özellikleriyle yedi bölüme ayrılan kırk üç sözcük ve deyim yer almaktadır. Bunlar sırasıyla şöyledir:

1. *arur--arır-, binür, biter, dir, üyer-, yakımağ, yinçi; güneş gözine, yil vir-, yir(ün) yüzün yala-*.

2. *çög-, dügünük, dünlerek, emlü, oyru, şimşek doğu-, yivil-, yivlimiş, yognal-, yoğla-; siñer su.*

3. *kulak dozi, kez, oturğan, ölgen, yıvuğ.*

4. *binü, haqqına ko-*.

5. *kuyka, siy, yahşur-, yatsun.*

6. *añsuz, koca korpu, köklü, sarıncağ, sesü, setkünleri yillen-, sütügen, tonuğluğ (tonağluğ).*

7. *bürke, kenef, kunbar, lubd, mül, nāincāt, sayalan-*.

Buradaki bağlam sözcüğün *balçık* “çamur” olmasını gerektirir. Çeviriyi karşılaştırmak için kullandığımız Arapça metinde de buna uygun olarak “balçık” anlamına gelen *el-ṭīn* sözcüğü bulunmaktadır (Ar. 330). Aynı şekilde, Arapça metinden Almancaya yapılmış çeviride de “çamur” anlamına gelen *Schlamm* bulunur: “Doch wir bringen dir Wasser and Schlamm, weil wir dir dankbar sind (= Ama sana müteşekkir olduğumuz için su ve çamur getirdik, Busse 2006: 413)

Bursa ve Bağdadlı nüshalarında ise bağlam açık değildir; hem “balçık” hem de “ağaç balı” anlamları düşünülebilir:

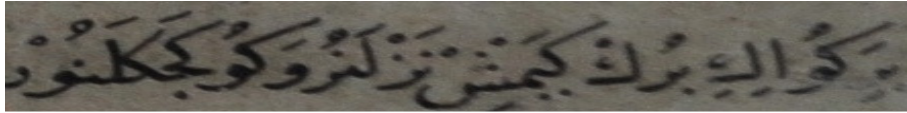
“Süleymān bir yıl anda durdı. ‘Aşāsın kırtcuğazlar yidi (6). Dīvler anı diri sanurlar-ıdı; Süleymān kaçan (7) öldüğün bilmediler. Ol kırtcuğazları ‘aşā üstine kodılar, (8) bir gün ne kadar yidi-y-ise hisāb kıldılar; bir yıl olmuş (9) öleli. Ol kırtcuğaza, dīvler ol günden berü kıra *balçık* getirür(10)ler. Ağaç içinde *balçık* bulunan odur.” (Bursa 752: 5-10)

“şeyāfīn dahı ol kırda eyitdiler bize bu etdüğüñ eyülük muķābelesinde (2) ta‘ām ve şarāb içeydüñ saña getirüp yetiştürürdük l[ā]kin yuva (3) için saña şu ve *balçuk* taşıyup getirürüz ile'l-ān ol kırd kısmına balçuk (4) taşıyup getirürler bu sözüñ şih[h]atına delil budur kim ekşer tahta ve direklerde *balçuk* (5) bulunur.” (Bağdadlı 92b: 2-5)

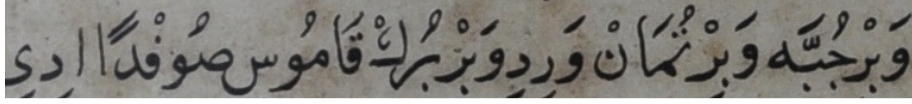
Sözcüğün *Kısaş-ı Enbiyâ*’da, her iki örnekte de *balacıķ/balıcıķ* biçiminde yazılmış olması yazım yanlışlığı olasılığını zayıflatmaktadır. Bu durumda, ses ve anlam açısından benzer olmakla birlikte iki ayrı sözcük söz konusu olmalıdır. *balacıķ/balıcıķ* “ağaç balı” fakat *balçık*, *balçuk* “balçık, çamur”. Diğer pek çok sözcük gibi *balacıķ/balıcıķ* biçimi de sadece Türk Dil Kurumu nüshasında korunmuş görünmektedir.

2. bōrk “kūlah; elbise”

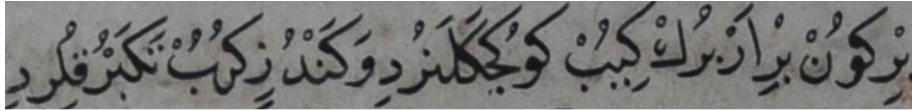
Kısaş-ı Enbiyâ’nın Türk Dil Kurumu nüshasında *bōrk* okunacak biçimde ve üç kez geçen bir veriyle karşılaşıyoruz:

“biregü iki *bōrk* geymiş nazlanur” (TDK 12: 14)

“bir cübbe ve bir tuman vardı ve bir *börk* kamusu şüfdan idi” (TDK 375: 8)

“bir gün bir er *börk* giyüp gökçeklenüridi” (TDK 453: 2)

Metnin Arapça aslında, *börk* sözcüğünün yerinde *bürd* “parlak çizgili kumaş” karşılığı vardır (Ar. 9).

Bursa nüshasında, metinde *bürt* okunmuş (34-6), “kumaş” karşılığı verilerek dizine *bürd* (s. 256) ve *bürde* (s. 339) olmak üzere iki ayrı biçimde alınmıştır (Ökten 2000).

İzniķi nüshasında, Türk Dil Kurumu nüshasındaki ilgili cümlelerden yalnız ilkinin karşılığı vardır. Ancak Bursa nüshası gibi bu nüshada da *börk* yerine *bürde* bulunur: *bir kişi iki yeşi bürde geyüp* (15a-7). *bürde* için “bir çeşit çizgili kumaş” anlamı verilmiştir.

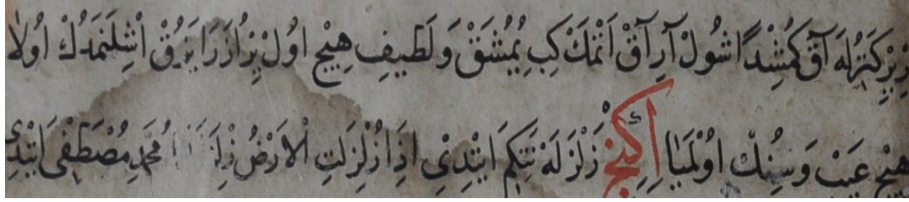
Marmara nüshasında da İzniķi nüshası gibi yalnız ilk cümlenin karşılığı bulunur. Ancak, 17. yüzyıla ait bu çeviride, *börk/bürd* yerine tümüyle farklı bir sözcükle, *ķaba* “elbise” sözcüğüyle karşılaşıyoruz: *iğtirār ķabasıyla sallanup* (Marmara 11-27).

Almanca çeviride yer alan *Mänteln* “elbise” sözcüğü de Türk Dil Kurumu nüshası dışındaki çevirilerle ve Arapça metinle uyum içindedir.

Bütün veriler dikkate alındığında sadece Türk Dil Kurumu nüshasında yer alan *börk* sözcüğüne, yaygın anlam olan “başa giyilen külah, kalpak gibi şeyler” (*Tarama Sözlüğü*) dışında, “elbise” anlamının da yüklenmesi gerekmektedir.

3. *sinük* “kırık, bozuk, düz olmayan” (?)

Ķıřaş-ı Enbiyā’nın Türk Dil Kurumu nüshasında bir kez geçen bir sözcük *sinük* okunabilecek biçimde yazılmıştır:

“bir yir getirile aq gümüşden şol arı aq etmek gibi yumuşak ve lafif hiç ol yir üzere yazuq işlenmedük ola hiç ‘ayb ve *sinük* olmaya” (TDK 17: 3)

Kaynaklarda belirlemediğimiz bu sözcüğün anlamı diğer nüshalardaki paralel bölümlerin ve Almanca çevirinin yardımıyla çıkarılabilecek durumdadır:

“maşşer güninde gümüşden bir beyâz bir yer çekile ki üstünde aşlâ ‘işyân ve günâh işlenmemiş ola” (Marmara 14-5).

“maşşer güninde pākize ve beyâz yir götürile aşlâ üzerinde ‘işyânlık ve günâh işlenmemiş ola” (Manisa 13a-8).

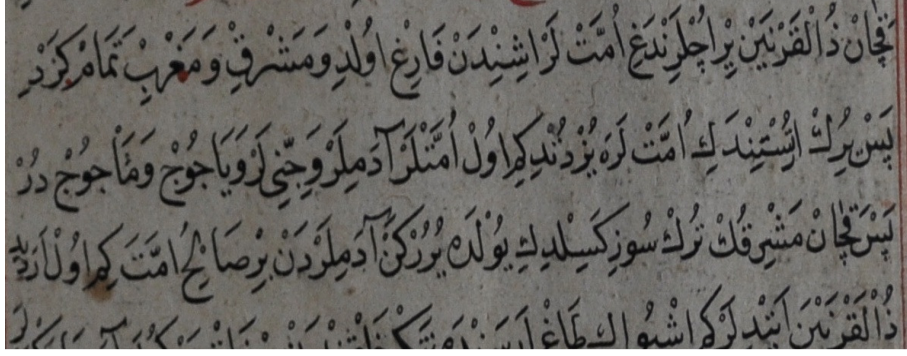
“mecmu^c tağlar yêrûj berâberinde düpdüz ola ki hergiz anda yüce ve alçaq olmaya” (İznikî Ş22a-7).

Görüldüğü gibi Türk Dil Kurumu nüshasında *sinük* ile anlatılan durum diğer tüm çevirilerde farklı sözcüklerle anlatılmıştır. Almanca çeviride de anlam *es gibt auf ihr keinen Makel und nichts Zerbrochenes* “Üzerinde kusur veya kırık bir şey yoktu” sözcükleriyle karşılanmıştır (Busse 2006: 13). Bu durumda burada “kırık, bozuk, düz olmayan” anlamlarına gelen ancak mevcut kaynaklarda rastlanmayan yeni bir sözcükle karşı karşıya olabiliriz. Bu yeni sözcük, taşıdığı *n* sesi nedeniyle *geniz n*’si bulduran *sin-* eylemiyle ilişkili olamaz. Ancak “bozuk, kırık olmak, düz olmamak” anlamlarına gelebilecek bir **sin-* eyleminden *-k* eki ile türemiş olabilir.

Sözcüğü *sinuk* sözcüğünün ön damaksıl veya yanlış yazılmış biçimi olarak saymak da elbette mümkündür.

4. sözi kesil- “sona ermek, bitmek; egemenliği bitmek” (?)

Kısaş-1 Enbiyâ’nın Türk Dil Kurumu nüshasında bir kez geçen bu birleşik eylem *Türk sözi kesildiği yolda* deyimini içinde bulunmaktadır:

“kaçan Zü'l-Ḳarneyn yir uçlarındığı ümmetler işinden fâriğ oldı ve maşrıḳ ve mağrib tamām gezdi (7) pes yirüñ üstindeki ümmetlere yüz dutdı kim ol ümmetler âdemiler ve cinniler ve Ye'cüc ve Me'cücür (8) pes kaçan maşrıḳuñ *Türk sözi kesildiği yolda* yürürken âdemilerden bir şâliḥ ümmete kim ol aradaydı (9) Zü'l-Ḳarneyne eyitdiler” ((TDK 768: 6-9).

Bağlamın, anlamını büyük ölçüde ele verdiği bu deyim diğer nüshalardaki paralel bölümler yardımıyla biraz daha açıklığa kavuşmaktadır:

“kaçan maşrıḳuñ *türk sınırı kesildiği* (4) *yolda* Zü'l-ḳarneyn'e ayıttılar.” (Bursa 775: 3).

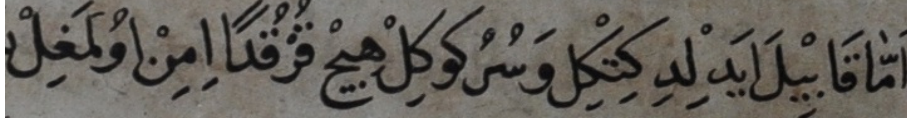
“çün Zü'l-ḳarneyn şarḳ ve ğarḳı tavâf edüp (12) 'umümen ḥalklarını kendüye muḫî' kıldı yer ortasında olan (13) cin ve ins ve Ye'cüc ve Me'cücü görmek ḳaşd eyleyüp (14) maşrıḳ tarafından *Türkden añaru* âdemiâyandan bir ümmet-i şâliḥe (15) bulup pes aña eyitdiler” (Bağdadlı 129a: 11-15).

“çün Zü'l-ḳarneyn şarḳ ve ğarḳı (5) tavâf edüp ḥalkı kendüye muḫî' idüp yer ortasında olan cin (6) ve ins ve Ye'cüc ve Me'cücü görmek ḳaşd idüp şarḳ tarafında *Türkden* (7) *añaru* âdemiâyandan bir ümmet-i şâliḥe buldı.” (Marmara 426: 4-7).

Almanca çeviri de bu anlamı destekler: “Als er auf dem Weg war, in der Gegend, die an das östliche Gebiet der Türken grenzt, sagten Menschen eines frommen Volkes zu ihm” (=Türklerin doğu bölgesine sınır olan yerde yolda yürürken, dini bütün bir halkın insanları ona söylediler, Busse 2006: 461). Almanca çevirinin de yardımıyla *Türk sözi kesildiği* ifadesini “Türklerin bulunmadığı, Türk hakimiyetinde olmayan yer” olarak anlayabiliriz. Bu durumda *sözi kesil-* deyimini de buradaki anlamıyla Eski Anadolu Türkçesinin sözcüğüne yeni bir katkı olmaktadır.

5. sürügü- “kovulmak, sürülmek, uzaklaştırılmak, sürünüp durmak” (?)

Kısaş-ı Enbiyâ'nın Türk Dil Kurumu nüshasında *sürügü-gil* okunabilecek bir sözcük bulunmaktadır:

“Kâbîle eydildi gitgil ve *sürügügil* hiç korçudan imin olmağıl (TDK 85: 12).

Hem metnimizdeki bağlam, hem de diğer nüshalardaki paralel biçimler, okunuşu sorunlu bu sözcüğün anlamı konusunda şüphe bırakmaz:

“Kâbîl Hâbili depeledükten sonra hağ ta'âlâ anuñ kalbine ra'eb ve perîşanlığ ılka kıilup emn ve iñminândan maħrûm olup ...” (Manisa 59a-14).

“Kâbîl hâlı aña erişdi kim hağ ta'âlâ hağretinden maħrûd ve raħmetinden maħrûm yörürdi.” (İzniķi 108b-8).

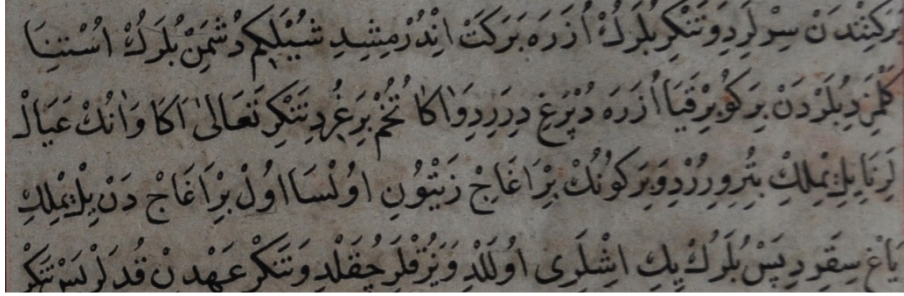
“perîşanlığ kıilup üns ve iñminândan maħrûm olup ...” (Marmara 62-4).

Almanca çeviri de Türkçe çevirilerle uyumludur: “Zu Kain aber würde gesagt: ‘Geh weg!’ und er ging weg wie ein Verjagter und irrte in Angst und Schrecken umher, niemandem, den er sah, vertraute er.” (=Kabil'e dendi ki ‘Git!’ ve sürülmüş biri gibi gitti ve korku ve dehşet için dolandı, gördüğü kimseye güvenmedi. Busse 2006: 62).

*Tarama Sözlüğü*nde, anlamı “sürülmek, uzaklaştırılmak, ayak altına düşmek, sürünmek” olarak verilen bir *sürük-* eylemi vardır ve anlamı metindeki bağlama uygun düşmektedir. Bu biçimin üzerine, *sür-ü-*, *kaz-ı-* örneklerinde olduğu gibi sıklık çatısı eki gelmiş olabilir: *sürük-ü-*. Ancak bu durumda türemiş eylemin geçişli olması gerekir. Oysa metinde *sürügü-* biçiminin geçişli olduğunu gösteren bir işaret yoktur. Bu nedenle sözcüğün anlamı açık olsa da yapısı sorunludur.

6. yıl yimlik “bir yıl yemeye yetecek kadar”

Türk Dil Kurumu nüshasındaki en ilginç yapılardan biri olan *yıl yimlik* aynı cümle içinde iki kez geçmektedir:

“tañrı bularuñ üzere bereket indürmişidi şöyle kim düşman bularuñ üstine (8) gelmezidi bulardan biregü bir kıya üzere doprağı direridi ve aña tohum bırağurıdı tañrı ta‘ālā aña ve anuñ ‘ayāl-(9)-larına *yıl yimlik* bitürü virürdi ve biregünüñ bir ağacı zeytün olsa ol bir ağaçdan *yıl yimlik* (10) yağ sıkıardı.” (TDK 544: 7-10).

Anlamı bağlamdan sezilen bu yapı, paralel bölümlerin bulunduğu Bağdadlı ve Marmara çevirilerinde *bir senelik* ifadesiyle karşılanmıştır:

“kendülere şol mertebe bereket ve rahmet (3) müyesser olmuş idi ki birileri toprağı kıya üstinde koyup tohum saçsa kendine (4) ve ‘ayālına *bir senelik* zañiresi deñlü mañşül hāşıl olurıdı ve yalñız bir zeytün (5) ağacıdan *bir senelik* kifāyeti kadar yağ huşūla gelüridi.” (Bağdadlı 15a: 2-5).

“anlara şol mertebe bereket ve rahmet müyesser (26) olmuşıdı ki birileri toprağı kıya üstinde koyup tohum saçduğda kendine ve ‘ayālına (27) *bir senelik* zañiresi deñlü şey hāşıl olurıdı ve yalñız bir zeytün ağacıdan *bir senelik* (314-1) kifāyetince yağ huşūla gelürdi.” (Marmara 313: 25-314: 1).

Almanca çevirideki *ein Jahr lang* “bir yıl boyunca” ifadesi de anlam konusunda şüphe bırakmaz: “Gott ließ über ihrem Lebensunterhalt seinen Segen walten. Jemand sammelte, wie erzählt wird, Erde auf Felsen und sähte darauf, und Gott ließ für ihn hervorsprossen, was ihn und seine Familie ernährte. Ein anderer hatte einen Ölbaum und preßte von ihm Öl, von dem er und seine Familie *ein Jahr lang lebten*.” (Busse 2006: 335).

Bu durumda *yıl yim-lik* yapısı ilginç söz dizimiyle Eski Anadolu Türkçesinin sözcüklüğü içinde sadece Kıssaş-ı Enbiyā’nın Türk Dil Kurumu nüshasında tanımlanmış olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Kısaş-ı Enbiyâ' el-Müsemmâ 'Arâ'isü'l-Mecâlis* (2004), Beyrut-Lübnan: Dar'ül Fikr.
- Bağdadlı: *Kısaş-ı Enbiyâ*'nın Bağdadlı nüshası.
- Bayraktar, Nesrin (2008), *Ebü'l-Fazl Mūsā bin Hacı Hüseyin İzniki Kısaşü'l-Enbiyâ Tercümesi (Metin-Dizin)*, Ankara: Ebabil.
- Bursa: *Kısaş-ı Enbiyâ*'nın Bursa nüshası. Bk. Ökten (2000).
- Busse Heribert (2006), *Islamische Erzählungen von Propheten und Gottesmännern. Qısaş al-anbiyâ' oder 'Arâ'is al-mağâlis von Abū Ishâq Aḥmad b. Muḥammad b. İbrâhîm at-Ta'labî*. (Diskurse der Arabistik 9). Verlag Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- İzniki: *Kısaş-ı Enbiyâ*'nın İzniki nüshası. Bk. Bayraktar (2008)
- Ökten, Meriç (2000), *Sa'lebi'nin Kısaşü'l-Enbiyâ'sının XIV. Yüzyılda Türkçe Tercümesi, Metin-Sözlük*, İstanbul. Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TDK: *Kısaş-ı Enbiyâ*'nın Türk Dil Kurumu nüshası. bkz. Yılmaz-Demir-Küçük.
- TDK: TTAS=<http://tdkterim.gov.tr/ttas/?kategori=derlay&kelime=balcık> (erişim tarihi 30.07.2012)
- Yılmaz, Emine, Nurettin Demir (2009a), "Kısaş-ı Enbiyâ'dan Eski Anadolu Türkçesinin Sözcük Varlığına Katkıları I", *Festschrift to Commemorate the 80th Anniversary of Prof. Dr. Talat Tekin's Birth*. Ed. Emine Yılmaz, Süer Eker, N. Demir. International Journal of Central Asian Studies. Volume 13. s. 495-517. Korea.
- Yılmaz, Emine, Nurettin Demir (2009b), "Sa'lebi'nin *Kitābu 'arâ'isi'l-mecâlis fi kısaşü'l-enbiyâ*'sının Anadolu Sahasında Yapılmış Çevirileri", *Journal of Turkish Studies*. Volume 33/II. *Festschrift in Honor of Cem Dilçin*, Guest ed. Zehra Toska. Harvard University, s. 357-370.
- Yılmaz, Emine, Nurettin Demir (2010), "Kısaş-ı Enbiyâ'dan Eski Anadolu Türkçesinin Sözcük Varlığına Katkıları II", *Studies on the Turkic World. Festschrift in Honour of Stanisław Stachowski* edited by E. Mańczak-Wohlfeld and B. Podolak, Kraków: Jagiellonian University. 215–226.
- Yılmaz, Emine, Nurettin Demir, Murat Küçük (2013), *Kısaş-ı Enbiyâ*, Türk Dil Kurumu Nüshası, Metin-Sözlük-Dizin, Notlar, Ankara: TDK.